

จากการศึกษารูปจิตรกรรมฝาผนัง
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) สมัยรัตนโกสินทร์
ซึ่งเป็นยุคทองของศิลปกรรมด้านนี้ ประมาณ
พ.ศ. ๒๓๗๘ ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดพระ
เชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
โดยรัชการที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้ก่อมุขหลัง
พระวิหารทิศของพระอุโบสถด้านทิศเหนือใต้
และตะวันตกให้ยาวเท่ากับด้านทิศตะวันออก
และให้เขียนรูปจิตรกรรมฝาผนังเรื่องฎีกา-
พาหุง ๘ บท (พาหุ ๘ บท) บนผนังมุขหลัง
ของพระวิหารทิศใต้ ซึ่งมีศิลาจารึกเป็นโคลง
บอกดำเนินการปฏิสังขรณ์พระวิหารทิศใต้ใน
สมัยรัชกาลที่ ๓ ไว้ดังนี้

๑ มุขหลังรักรัษฎะแทม ฎีกาพา หุงแฮ
แปดบทจรณาปรา กฏไว้
โดยอรรถวจนกดา ธรรมเทศ
แสดงปราชญ์นรชาติได้ เรื่องรู้คุณเขียนมา

อย่างไรก็ตามปัจจุบันเป็นที่น่าเสียดาย
ที่ไม่มีรูปจิตรกรรมฝาผนังแล้ว แต่ศิลา
จารึกอธิบายรูปตามฝาผนังยังคงเหลืออยู่บ้าง

‘ฎีกาพาหุง’

กับศิลปกรรมไทย

ชลีบูล บุรณเวช*

เรื่อง ฎีกาพาหุง นี้ยังนิยมเขียนเป็น
จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์อีกเป็น
จำนวนมาก เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี ที่อำเภอ
บางปลาม้า ในพระอุโบสถวัดสังฆสิตาราม
ตำบลบ้านแหลม (ประมาณรัชกาลที่ ๕) และ
ในคอสองศาลาการเปรียญ วัดชีปะขาว ตำบล
ตะกั่ว (พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นรูปเขียนสีฝุ่นบน
ไม้) ที่อำเภอศรีประจันต์ในศาลาการเปรียญ
(ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นรูปเขียนสีฝุ่น
บนไม้) และหอสวดมนต์ (พ.ศ. ๒๕๒๒)
วัดลาดหอย ตำบลโคกคราม และโดยเฉพาะ
อย่างยิ่งที่อำเภอเมืองในพระอุโบสถวัด

* อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยศิลปากร คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ศิลปากร, กรม. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดเทพศิรินทราวาส (๒๓ เมษายน ๒๕๒๓).
กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๓๓, หน้า ๓๐๑.

ปราสาททอง ตำบลท่าพี่เลี้ยง (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๑ ปัจจุบันเป็นงานใหม่ที่ยังมีสภาพดี บูรณะ พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๑๔ เป็นรูปเขียน สีนํ้ามันบนผนังปูน) มีการเขียนรูปฎีกาพาหุ ครอบ ๘ บท^๒ ส่วนในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็น จิตรกรรมฝาผนังในรัชกาลที่ ๑ สมัยรัตน โกสินทร์นั้น^๓ ช่างได้เขียนรูปฎีกาพาหุแทรก ไว้ในพระพุทธรูปประวัติ (แต่ขาดตอนซ้ายชนะที่มีต่อภาพพรหมเท่านั้น) นอกจากช่างเขียนจะ เขียนเรื่องฎีกาพาหุเป็นจิตรกรรมฝาผนังแล้ว คตินี้ช่างปั้นยังนำมาใช้ในการสร้างงาน ประติมากรรมด้วย เช่น แตรกภาพฎีกาพาหุ (แต่ไม่มีตอนซ้ายชนะที่มีตอนนั้นโทปะนั้น ทนาคราช) ไว้ใน ประติมากรรมโลหะ ชุด พระพุทธรูปประวัติบนสูง ปีกทอง ระบายสีที่ วัดทองนพคุณ ตำบลคลองสาน อำเภอ

คลองสาน กรุงเทพฯ ซึ่งคงสร้างขึ้นในครั้ง บูรณะศาลาการเปรียญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นปีที่รัชกาลที่ ๖ เสด็จราชย์ ได้ ๕ ปี^๔

พาหุ ๘ บท เป็นเรื่องของพระพุทธรูป เจ้าที่ทรงได้ชัยชนะต่อผู้ที่คิดประทุษร้ายพระองค์อันมีพระยามาร^๕ เป็นต้น ความจริง พระพุทธรูปเจ้าที่ทรงได้ชัยชนะมารมานับครั้งไม่ถ้วน แต่ชัยชนะครั้งสำคัญและยิ่งใหญ่จริงๆ นั้นนักปราชญ์ท่านถือเอาชัยชนะครั้งสำคัญ ๘ ครั้ง ที่กล่าวไว้ในคาถาพาหุ ๘ คาถา ซึ่งเป็นพุทธชัยมงคลคาถาว่า เป็นชัยชนะครั้ง สำคัญและยิ่งใหญ่ของพระพุทธรูปองค์ คาถา เหล่านั้นกล่าวสรรเสริญพระพุทธานุภาพและ อ้างเอาพระพุทธานุภาพนั้น ขอความสุขความ เจริญและชัยมงคลให้แก่ตน

^๒ วรรณภา ณ สงขลา “จิตรกรรมฝาผนังจังหวัดสุพรรณบุรี” ใน เอกสารสัมมนา วิชาการเรื่อง “สุพรรณบุรี : ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม” กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา, ๒๕๓๐ หน้า ๑๖-๑๗, ๑๘.

^๓ ศิลปากร, กรม. พระพุทธรูปประวัติจากจิตรกรรมฝาผนัง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๑๕, หน้าคำนำ.

^๔ ผ่อง เช่งกิ่ง. ภาพพุทธประวัติ วัดทองนพคุณ ประติมากรรมบนสูง ปีกทอง ระบายสี กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน ๒๕๒๖, หน้า ๒๔.

^๕ มารเป็นบาลีที่ออกเสียงว่า “มาระ” มารในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แยกเป็น ๕ ชนิดคือ ๑. กิเลสมาร มารคือ กิเลส ๒. ขนุมาร มารคือ ขันธ ๓. อภิสุมาร มารคือ กรรม ๔. เทวปุตมาร มารคือ เทวบุตร ๕. มัจจุมาร มารคือ ความตาย.

^๖ ดู พระภิกษุปาสาทิโก วัดราชบพิธ, คำแปล มารธิดุสูตร กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, ๒๕๒๑, หน้า ๑๐-๑๑.

พาหุ ๘ บท^๕ เป็นคาถาที่พระสงฆ์
ท่านใช้สวดในพิธีมงคลต่าง ๆ เพื่อความเป็น
สิริมงคลแก่ผู้เป็นเจ้าของพิธีและผู้ที่มาในพิธี
นั้น นิยมเรียกกันว่าถวายพรพระซึ่งความจริง
เป็นการให้พรของท่านมากกว่า โดยอ้างเอา
ชัยชนะของพระพุทธเจ้า ๘ ครั้งเป็นที่ตั้ง ว่า
ด้วยอำนาจแห่งพระเชษฐาภาพแห่งชัยมงคล
นั้น ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ผู้มาในมงคลพิธี
นั้น^๖

ชัยชนะของพระพุทธเจ้า ๘ ครั้ง
ที่สำคัญคือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้
ทรงชนะพระยามารผู้ริบมิทแชนมากได้ถึงหนึ่ง
พันแชนนั้น ต้องพ่ายแพ้ต่อทานบารมีของ
พระองค์

ครั้งที่ ๒ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะอาฬวก
ยักษ์ ซึ่งเป็นผู้มึนใจหยาบขำและมีฤทธิ์เดช
มากด้วยวิธีทรมานยักษ์โดยใช้พระขันติธรรม

ครั้งที่ ๓ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ชัยชนะช้าง
“นาฬาคีรี” โดยที่พระพุทธองค์ทรงใช้วิธี
ปราบช้างด้วยการแผ่พระเมตตา

ครั้งที่ ๔ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะโจร
“องคุลิมาล” ผู้โหดร้ายด้วยอุทธานุภาพของ
พระองค์

ครั้งที่ ๕ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะคำกล่าว
ร้ายของนาง “จิณฺจมาณวิกา” ที่ว่านางมี
กรรมกับพระพุทธองค์ ด้วยวิธีทรงทำสมาธิ
เพื่อสงบระงับพระทัยได้อย่างงดงาม

ครั้งที่ ๖ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะ “สัจจ
นิกรณธ” ผู้มีนิสัยหลงตัวเอง พุทฺยกตนว่า
เป็นปราชญ์ด้วยการตรัสเทศนาด้วยพระปัญญา
ธรรม

ครั้งที่ ๗ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พระ
โมกคัลลานเถระทรมานพระยานาคราช ชื่อ
“นันทโปปนันทะ” ด้วยวิธีประทานอนุญาต
แก่พระโมกคัลลานเถระให้แสดงปาฏิหาริย์ได้

ครั้งที่ ๘ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงชนะพราหมณ์
ชื่อ “พกาพราหม” ซึ่งพราหมณ์ผู้เป็นมิชฌา
ทิฎฐิ เห็นผิดคิดว่าพระนิพพานไม่มี สำคัญ
ตนเองว่ามีบริสุทธิ์คุณ และมีฤทธิ์เดชเหนือ
พระพุทธองค์ ด้วยวิธีตรัสเทศนาญาณ

^๕ สหยธรรม, คณะ. ชัยชนะของพระพุทธเจ้า (พาหุ ๘ บท) ครั้งที่ ๑-๒ กรุงเทพฯ :
ปรเมษฐ์ การพิมพ์, ๒๕๒๓, หน้า ๑-๒.

ชัยชนะที่สำคัญทั้ง ๘ ครั้งดังกล่าวนี้ พระสงฆ์ได้ใช้สวดเป็นคาถาเพื่อให้พรแก่ผู้ ประกอบพิธี โดยมักจะใช้คำลงท้ายแต่ละ บทว่า “ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแก่ท่านด้วย เเดชแห่งพระพุทธชัยมงคลนั้น”

รายละเอียดเรื่องราวต่างๆ ที่ปรากฏ ในคาถาทั้ง ๘ คาถา หรือที่เรียกว่า “ฎีกา” พาทู” นั้นได้ถูกนำมาถ่ายทอดและจดจำกัน ต่อๆ มาในงานสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมของ ไทยในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาททั้งทาง ด้านประติมากรรมและด้านจิตรกรรมฝาผนัง บางบทปรากฏในศิลปะทางพระพุทธศาสนา ก่อนจะสถาปนาอาณาจักรไทยได้แก่ศิลปะ สมัยทวารวดีและศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย ฯลฯ

ชัยชนะครั้งที่ ๑ คือเรื่องพระพุทธเจ้า ทรงมีชัยแก่พระยามาร ชื่อพระยาวัสวดีมาร ซึ่งเป็นเทพชั้นพรหมมีทวารวดี แต่มีความ เห็นผิดไม่ต้องการให้สัตว์ทั้งหลายพ้นไปจาก สังสารวัฏ อันที่จริงพระยามารได้ตามรังควาน พระพุทธเจ้าตลอดมานับแต่วันที่พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออก

บรรพชา พระยามารพยายามขัดขวางมิให้ เสด็จพระราชดำเนินซึ่งไม่สำเร็จแต่ชัยชนะที่ พระพุทธองค์ทรงมีแก่พระยามารก่อนตรัสรู้ คือในวันที่พระพุทธองค์จะทรงบรรลุนุตตร สัมมาสัมโพธิญาณเป็น สมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้านั้น ถือว่าเป็นชัยชนะครั้งยิ่งใหญ่ ที่สำคัญมากที่สุด เพราะวันนั้นพระพุทธองค์ ทรงปราบได้ทั้งพระยามารและพลเสนามาร และต่อมาพระพุทธองค์ได้ทรงชนะนางมาร ทั้ ๓ ซึ่งเป็นธิดาของพญาวสวัตติมารคือ นาง ตัณฑหา นางราคา และนางอรดี เมื่อทรง ตรัสรู้ใหม่ๆ คือในสัปดาห์ที่ ๕ ภายหลังการ ตรัสรู้ ณ ใต้ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ซึ่งมีเล่าไว้ในมารชิสูตร^๕ สัณยุตนิกาย สคา ถวรรค

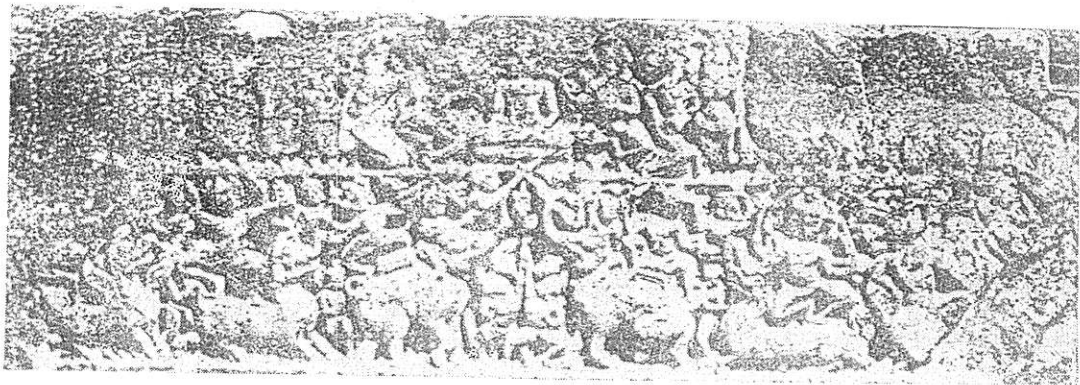
ชัยชนะครั้งที่ ๑ นี้ ช่างในสมัยโบราณ นิยมนำบทนี้มาเป็นแรงบันดาลใจให้สร้างสรรค์ ศิลปกรรมที่เป็นทั้งภาพจำหลักหิน ภาพแกะสลักไม้ ภาพประติมากรรมลอยตัว ภาพประติมากรรมตกแต่ง รูปในสมุดข่อย และรูปจิตรกรรมฝาผนัง ฯลฯ

^๓ การแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรูปจะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา.

^๕ พระสูตร หมายถึงพระสูตรต้นฉบับที่กล่าวด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไป.

ภาพมารผจญ (มารวิชัย) ที่สำคัญมาก
คือภาพจำหลักหินที่หลังที่ประตูคูหาขุนหน้า
ซึ่งต่อเชื่อมกับประตูปราสาทประธานด้านทิศ
ใต้ของปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัด

นครราชสีมา ปราสาทหินนี้สร้างในพระพุทธ
ศาสนา^๙ นิกายมหายาน^{๑๐} และทับหลังเป็น
ศิลปกรรมประมาณกลางพุทธศตวรรษที่
๑๗^{๑๑} (รูปที่ ๑) จึงน่าจะเป็นทับหลังภาพมาร

๑ ทับหลังภาพมารผจญ พบที่ประตูคูหาขุนหน้าซึ่งต่อเชื่อมกับประตูปราสาทประธานด้านทิศใต้ ปราสาท
หินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ศิลายาว ๒๑๑ ซม. สูง ๑๘ ซม.
หนา ๕๖ ซม. หน่วยศิลปากรที่ ๖ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

^๙ มานิต วลิตโกดม, นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา กรุงเทพฯ :
พจนานศ, ๒๕๓๐, หน้า ๓๐.

^{๑๐} ดู หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ประติมากรรมขอม กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๕,
หน้า ๔๔, ๘๒.

^{๑๑} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ประทานความเห็นใน เอกสารโบราณคดีสัญจร
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. ๒๕๒๒ ว่า “.....มีบางท่านเสนอว่าปราสาทหินพิมายอาจสร้างมาแล้วตั้งแต่
ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถ้าพิจารณาจากทางด้านศิลปะ นอกไปจากทับหลังบางชิ้นซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า
ตกอยู่ในศิลปะของขอมแบบบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) บรรดาโบราณวัตถุสถานส่วนใหญ่ที่ปราสาทหิน
พิมาย ซึ่งเราแลเห็นอยู่ในปัจจุบันก็ตกอยู่ในระหว่างปลายศิลปะขอมสมัยบาปวนต่อกับต้นสมัยนครวัดทั้งสิ้น ด้วย
เหตุนั้นข้าพเจ้าจึงใคร่ที่จะกล่าวว่าปราสาทหินพิมายที่เราแลเห็นในปัจจุบันนี้ได้ สร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๗ มากกว่า และได้มาต่อเติมขึ้นนอกทรงหนในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ คือใน ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘.....”

ผจญขึ้นเดียวที่พบในประเทศไทย ส่วนบนตรงกลางจำหลักเป็นภาพพระพุทธรองค์ประทับนั่งปางมารวิชัยบนฐานบัวใต้ต้นมหาโพธิ์ ส่วนล่างทางซ้ายและขวาเป็นกองทัพนารายณ์พร้อมด้วยบริวารยกขบวนศัสตราวุธต่างๆ พระยามารขี่ช้างและพลมารขี่สัตว์นานาชนิด ตรงกลางเฉพาะใต้ที่ประทับ ของพระพุทธรองค์จำหลัก เป็นภาพพลมารกำลังยกขบวนศัสตราวุธไปที่พระพุทธรองค์ ทั้งสองข้างของพระพุทธรองค์ซึ่งอยู่ส่วนบนของกองทัพนารายณ์จำหลักเป็นภาพกลุ่มบุคคลซึ่งเข้าใจว่าเป็นกลุ่มสตรีซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นใคร เพราะทับหลังส่วนบนนี้ชำรุดและมองเห็นไม่ชัดเจน ลักษณะการแต่งกายและเครื่องประดับของบุคคลที่ปรากฏบนภาพสลักทั้งหมดมีส่วนคล้ายคลึงกับภาพบุคคลบนภาพสลักที่สร้างขึ้นที่ปราสาทนครวัด

“...ศาสตราจารย์ ชอง บวสเซอลิเย่ (Jean Boisselier) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่แสดงรูปแบบตามประเพณีนิยมทางประติมานวิทยา คือ พระพุทธรูปปางมาร

วิชัยหมายถึงเหตุการณ์ก่อนตรัสรู้ ซึ่งเป็นตอนที่สำคัญที่สุดในพระพุทธรูปประวัติก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าโดยสมบูรณ์ พระพุทธรูปปางสมาธิ (สมาธิใต้ต้นมหาโพธิ์) หมายถึงขณะที่ตรัสรู้ และพระพุทธรูปนาคปรก หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสรู้โดยสมบูรณ์แล้ว โดยผ่านการบำเพ็ญสมาธิต่าง ๆ (การเสวยวิมุตติสุขหลังการตรัสรู้จนกระทั่งขั้นสุดท้าย โดยผ่านการทำสมาธิในสภาวะอากาศอันเลวร้าย โดยมีพระยานาคมุจลินทร์เข้ามาปกป้องพระองค์)”^{๑๒}

มีบทमारผจญที่ปรากฏเป็นประติมากรรมตกแต่งด้วย เช่น ประติมากรรมสัมฤทธิ์แสดงภาพมารวิชัยเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙^{๑๓} เป็นประติมากรรมตกแต่งส่วนยอดของวัตถุที่ใช้ในพิธี พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยบนฐานบัวใต้ต้นมหาโพธิ์ ด้านล่างของฐานบัวเป็นภาพแม่พระ

^{๑๒} มยุรี วีระประเสริฐ “La Thaïlande des débuts de son histoire au xveme siècle” ใน *Premier Symposium Franco-Thai* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑, หน้า ๘๗.

^{๑๓} สุภัทรดิศ ดิศกุล “ประติมากรรมขอม” ศิลปากร ๓๓ : ๑ (พฤษภาคม, ๒๕๑๒) : ๘๗.

ธรณียีนแบบเข้าปีบมวยผม และมีรูปมารถือ
ตระบองข้างละตนอยู่สองข้างแม่พระธรณี
ลักษณะรูปแบบศิลปะและท่าทางประติมา
กรรมมีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร

ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัด
สุพรรณบุรี ได้มีการค้นพบแท่นสำคัญ ใน
ปี พ.ศ. ๑๕๓๑ อายุคงอยู่ระหว่างรุ่นปราสาท
หินพิมายและนครวัด ที่ใจกลางแท่นนั้น มี
แม่พระธรณียีนปีบน้ำจากมวยผมอยู่ ด้าน
ขวามือของแม่พระธรณีเป็นกองทัพนารายณ์กำลัง

จู่โจม ในภาพที่ด้านซ้ายเหล่านี้นำมาแสดง
การยอมแพ้ต่อกระแสน้ำจากมวยผม^{๑๔}

ภาพชัยชนะมารที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง คือ
ภาพแกะสลักเป็นรอยพระพุทธรูปที่ไม่ปิดทอง
ปัจจุบันอยู่ที่วัดพระรูป อำเภอเมือง จังหวัด
สุพรรณบุรี ด้านหนึ่งแกะสลักเป็นภาพนาร
ายณ์ ส่วนด้านหลังเป็นลายลักษณ์พระพุท
ธูปอยู่ในสมัยอยุธยา^{๑๕} ด้านที่แกะสลักเป็น
รูปนารายณ์นั้น การแกะสลักพระพุทธรูป
ใช้คติเก่าทำเป็นสัญลักษณ์^{๑๖} แทนพระพุท

^{๑๔} มิรา ประชาบาล “คติเกี่ยวกับพระแม่ธรณี” เมืองโบราณ ๕ : ๓ (สิงหาคม-พฤศจิกายน, ๒๕๒๖) : ๕๑.

^{๑๕} ดู สันชัย กระบวนแสง “รอยพระพุทธรูปสุโขทัย” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ๓ : ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๒๒) : ๑๓๕, ๑๕๐, ๑๕๗.

^{๑๖} คติเก่าที่ไม่แสดงรูปพระพุทธรูปแต่สัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปเก่าสุดมีมาแต่ใน
ภาพแกะสลักหินเรื่องพระพุทธรูปประวัติและชาดกที่สลักไว้บนซุ้มประตูและรั้วหินที่ล้อมรอบสถูปเมืองการหุด
(Bhārhut Stūpa) ต้นศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสตกาล และสถูปที่เมืองสัจจิ (Sāñchi. The great Stūpa)
ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑ ในประเทศอินเดียซึ่งที่สถูปเมืองสัจจิ ประเทศอินเดียมีภาพแกะสลักหินแสดงเหตุการณ์
ตอนนารายณ์ ๒ แห่ง คือ ที่ด้านหลังซุ้มประตูกลางด้านทิศเหนือ กับที่ด้านหลังซุ้มประตูกลางด้านทิศตะวันตก

ศิลปะอมราวตี (Amarāvati) ในประเทศอินเดียคริสต์ศตวรรษที่ ๒ มีภาพแกะสลักหินแสดง
เหตุการณ์ตอนนารายณ์ แต่ใช้คติเก่าคือสัญลักษณ์เป็นโพธิบัลลังก์ แม่พระธรณียีนบับมวยผมอยู่ข้างซ้ายของบัลลังก์
กองทัพนารายณ์ซึ่งนำพลมารถือตระบองและสัตว์ราชพาหนะเข้ามารบทำร้ายพระพุทธรูปทางด้านขวาของบัลลังก์
ส่วนอีกด้านเป็นกองทัพนารายณ์ที่แพ้พระนารายณ์ของพระพุทธรูป ทำเป็นภาพนารายณ์ซึ่งและพนมมือเคารพ
พระพุทธรูป ดู Heinrich Zimmer The Art of Indian Asia its mythology and transformations
Volume two: Plates Bollingen series xxxix PRINCETON UNIVERSITY PRESS
1968 รูปที่ ๘๘

ในประเทศไทยคติการทำสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปนั้นยังทำต่อมาในสมัยธนบุรีด้วย เช่น เขียน
รูปเป็นดอกบัวบนบัลลังก์ตอนนารายณ์ในตู้ภาพหงษ์ บนสมุดไทยขาว เส้นน้ำยา ว่าด้วยเรื่องอธิบายไตรภูมิโลก
สังฐาน เลขที่ ๑๐/ก สมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๕ จศ. ๑๑๓๘ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ๑.

๒ ประติมากรรมแสดงเหตุการณ์บพมารผจญ พระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตรัสรู้ประทับนั่งปางมารวิชัย เหนือกองทัพนคร เดิมอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ ๑ สมุดสูง ๕๖ ซม. สมัยอยุธยา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ ๑

องค์ คือ แกะสลักเป็นรูปบัลลังก์มีเศวตฉัตรชูขึ้นหลายที่ หม่อมมารพุ่มไปยังพระพุทธองค์แต่กลายเป็นดอกไม้วางแทน แม่พระธรณียืนบีบมวยผมอยู่ข้างบัลลังก์ ข้อสังเกตคือแม่พระธรณียื่นมือเข้าทั้งสองข้าง ถัดออกมาทางขวามือของนาง เป็นพระยามารซึ่งข้างและถวายเป็นอัญชลีพระพุทธองค์และพลมารที่ถูกน้ำทักษิโณทกท่วม ส่วนทางซ้ายของบัลลังก์แกะสลักเป็นกองทัพพระยามารและพลมารที่กำลังเข้ามาทำร้ายพระพุทธองค์ มารมีลักษณะตาโปน

ข้อสังเกตคือ มารทำเป็นรูปมารแบกและมารถือกระบองก็มี การแกะสลักยังคงมีลักษณะเป็นธรรมชาติมาก

บพมารผจญที่ปรากฏอยู่ในศิลปกรรมด้านประติมากรรมสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พบว่าประติมากรรมสมัยอยุธยานิยมนำบพมารผจญมาทำประติมากรรมสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นจำนวนหลายชิ้น เช่น ประติมากรรมสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ (รูปที่ ๒) ซึ่งบางชิ้นพบในกรุพระเจดีย์ใหญ่ด้านตะวันออกของวัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประติมากรรมส่วนใหญ่ทำเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิราบปางมารวิชัยและปางสมาธิ บนฐานบัวซึ่งอยู่ใต้ต้นมหาโพธิ์ด้านล่างของฐานเป็นภาพกองทัพพระยามารและพลมารมาผจญและมีแม่พระธรณีนั่งหรือยืนบีบมวยผมอยู่ตรงคานหน้าฐานหรืออยู่ตรงคานข้างของฐาน ส่วนใหญ่กองทัพพระยามารและพลมาร (พระยามารซึ่งข้าง) จะยกเข้ามาทางซ้ายมือของพระพุทธองค์ และจะถูกน้ำท่วมกองทัพอยู่ทางขวามือของพระพุทธองค์ แม่พระธรณีจะยื่นมือเข้าตรงหรือยื่นมือเข้าหรือนั่งชันเข้า และบีบน้ำทักษิโณทกออกจากมวยผมทางด้านขวามือของนาง ในบางครั้งกองทัพมารนั้นในสมัยอยุธยาจะทำแต่เป็นภาพยักษ์ถือกระบอง ยักษ์แบกและหัวยักษ์

นอกจากนี้ก็ยังมีการทำประติมากรรมเฉพาะภาพแม่พระธรณี เช่นแม่พระธรณีสัมฤทธิ์สมัยอยุธยา ได้มาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำเป็นภาพแม่พระธรณียืนบิดสะโพก ยึดเข่า ขาตรง และบีบมวยผม ด้านซ้ายมือของนาง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้นำบทมารผจญมาทำประติมากรรมเช่นกันแต่ไม่นิยมมากเท่ากับเขียนเป็นจิตรกรรมฝาผนัง เช่นประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กที่สวยงามเรื่องปฐมสมโพธิ ปัจจุบันมีทั้งหมด ๒๔ ภาพ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) กรมพระราชพิธีส่งมาจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานซึ่งนำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร (รูปที่ ๓)

ภาพหนึ่งทำเป็นตอนมารผจญและให้ความสำคัญมากกว่าภาพอื่นๆ เพราะเฉพาะภาพนี้เท่านั้นประดับด้วยพลอยสีต่าง ๆ ที่บัลลังก์และที่ต้นมหาโพธิ์ การสร้างประติมากรรมจะเหมือนคติโบราณคือ พระพุทธรูปประทับบนบัลลังก์ใต้ต้นมหาโพธิ์ (แต่ปัจจุบันนี้ภาพพระพุทธรูปหายไปแล้ว) ได้บัลลังก์เป็นแม่พระธรณียืนบีบมวยผม มีข้อสังเกตคือแม่พระธรณียืนงอเข่าทั้งสองข้าง กองทัพของพระยามารและพลมารยกทัพมาทางซ้ายมือของพระพุทธรูป และ

๓ ประติมากรรมบทมารผจญ กรมพระราชพิธีส่งมาจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน กรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) สัมฤทธิ์ประดับพลอย สูง ๑๕.๕ ซม. กว้าง ๑๕.๘ ซม. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

ทางขวามือของพระพุทธรูปเป็นรูปกองทัพพระยามารและพลมารกำลังถูกน้ำท่วมและประติมากรรมโลหะ นูนสูง ปิดทอง ระบายสีเรื่องทรงผจญพระยามารธิดา ซึ่งเป็นหนึ่งในประติมากรรมชุดพระพุทธรูปประวัติ จำนวน ๕๐ ภาพ ที่วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ ก่อสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิบนบัลลังก์ใต้ต้นมหาโพธิ์อันเป็น

ต้นไม้ที่พระพุทธองค์ประทับตรัสรู้มีแม่พระ
ธรณีนี้นับมวยผมอยู่ตรงกลางลำตัวของ
บัลลังก์โดยบีบน้ำทักษิณเทกออกทางขวามือ
ของนางแต่ทำแปลกคือทางขวาของพระพุทธ
องค์เป็นภาพพระยามารซึ่งข้างจะเข้ามาทำร้าย
พระองค์ ส่วนทางซ้ายของพระพุทธองค์เป็น
ภาพพระยามารถวายอัญชลีพระพุทธองค์
แสดงความพ่ายแพ้แก่พระพุทธองค์โดยมีน้ำ
ท่วมบริเวณนั้น จึงกลับด้านกับที่อื่น ๆ

บทमारผจญนี้จึงนิยมทำเป็นประติมา
กรรมสมัยอยุธยา^{๑๓} ซึ่งแตกต่างกับสมัยรัตน
โกสินทร์ที่นิยมเขียนบทमारผจญเป็นจิตรกรรม
ฝาผนังมากกว่าและนิยมทำประติกรรมภาพพระ
มาลัยโปรตศัตว์นรกมากกว่าทำประติมากรรม
ภาพमारผจญ เช่น ประติมากรรมภาพพระ
มาลัยโปรตศัตว์นรก ในพิพิธภัณฑสถาน

แห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัด
นครปฐม สัมฤทธิ์ลงรักปิดทอง พระมาลัย
ครองจีวรลายดอกห่มเฉียง มีสังฆาฏิปักซ้อน
พาดทับอังสะซ้าย สะพายบาตรบนไหล่แบบ
เดินทาง ประทับยืนท่ามกลางเปรตนรกที่หิว
โหยซึ่งอยู่ตามฐานสี่เหลี่ยม ไต่องค์พระมาลัย
ประติมากรรมนี้เป็นการแสดงเรื่องตอนหนึ่ง
ของพระมาลัย^{๑๔}

ศิลปกรรมด้านจิตรกรรมฝาผนังนั้น
ช่างสมัยอยุธยามีคตินิยมเขียนรูปमारผจญ
ซึ่งให้ความสำคัญกับบทนี้มาก โดยเขียนรูป
ขนาดใหญ่เต็มผนังแต่ยังจัดองค์ประกอบภาพ
ได้สวยงามและส่วนมากเขียนบนผนังด้านหน้า
พระประธานในตำแหน่งต่าง ๆ เช่นเขียนที่
ระดับธรรณีประตูลงเพดาน ในพระอุโบสถ
วัดใหญ่สุวรรณาราม ตำบลท่าราบ อำเภอ
เมือง จังหวัดเพชรบุรี^{๑๕} และเขียนที่ระดับ

^{๑๓} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ ให้ความเห็นถึงความนิยมในการสร้างพระพุทธรูป
ที่ฐาน ประดับด้วยแม่พระธรณี และกองทัพนารณ์ว่าอาจจะเพี้ยนหลาย ในรัชสมัยของสมเด็จพระชัยราชาธิราช
โดยเฉพาะระหว่าง พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙ (ค.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๔๖) ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่พระองค์ทรงยกทัพไป
โจมตีนครเชียงใหม่จนได้อาณาจักรล้านนาเป็นประเทศราช ดูพิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย
ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๕๒๘ หน้า ๒๔๔.

^{๑๔} ดูเจษฎ์ ปรีชาพันธ์ ตรวจชำระพระมาลัยกลอนสวด กรุงเทพฯ : มิตรนา ๒๕๒๕ หน้า ๙-๑๐.

^{๑๕} วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นวัดที่ขุดมาแต่โบราณ ใครเป็นผู้สร้างและสร้างกัน
มาแต่เมื่อไร หาปรากฏหลักฐานไม่ ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี พิจารณาตาม
หลักวิชาและผสมช่างประกอบกับตำนาน เห็นว่าน่าจะเขียนขึ้นในราวระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๐-๒๒๐๐ (ระหว่าง
ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถจนมาถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ดู ธนิต อยู่โพธิ์ "สถานจิตรกรรม
ฝาผนัง" กรมศิลปากร ๒๕๐๒, หน้า ๔๖-๔๘. อาจารย์สันติ เล็กสุขุม และ อาจารย์กมล ฉายาวัฒน์ กำหนด
อายุของจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ว่าราวปลายรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ดู
จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา เจริญวิทย์การพิมพ์ ๒๕๒๔ หน้า ๖๒.

เหนือประตูถึงเพดาน ในพระอุโบสถวัดช่อง
นนทรี แขวงช่องนนทรี เขตยานนาวา
กรุงเทพ ฯ^{๒๐} แต่มีบางวัดที่เขียนบนผนัง
ค้ำอื่น เช่นเขียนบนผนังค้ำนกกักทิศใต้
ในตำหนักพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธ
สวรรย์ ตำบลเวียงเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา^{๒๑} และเขียนบนช่วงกลาง
ของผนังค้ำหลังพระประธานส่วนบนเหนือ
ระดับประตูในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธา
รวม ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัด
เพชรบุรี เป็นต้น

บทมารผจญที่ค้นพบในพระอุโบสถ
และพระวิหารวัดอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยตัน
รัตนโกสินทร์ยังมีอีกมาก และจะเห็นว่าใน
ช่วงสมัยนี้นิยมนำมาเขียนบนผนังพระอุโบสถ
และพระวิหารกันมากกว่าสมัยอยุธยา

จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยโดย
เฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งช่างเขียนรับคตินิ
ยมการเขียนจิตรกรรมฝาผนังมาจากสมัย
อยุธยา จึงนิยมนำบทนี้มาเขียนในพระอุโบสถ
และในพระวิหารบนผนังค้ำหน้า ซึ่งอยู่ตรง
ข้ามพระประธาน ระดับเหนือประตูขึ้นไปจน
จรดเพดาน แต่มีบางวัดที่ช่างเขียนบทมาร
ผจญต่ำลงมาถึงตอนล่างของผนังเกือบถึง
ระดับพื้นพระอุโบสถ ส่วนพระประธานนั้น
ช่างมีคตินิยมมักสร้างเป็น พระพุทธรูปนั่งปาง
มารวิชัยเช่นกัน ช่างเขียนจะให้ความสำคัญ
มากโดยมักจะนิยมจัดรูปจิตรกรรมฝาผนัง
บทนี้ให้มีขนาดใหญ่มากคือขนาดเต็มหนึ่ง
ผนัง โดยใช้โครงสีแดงชาดและปิดทอง
เพื่อเน้นให้รูปพระพุทธรูปเจ้าในขณะที่ยังไม่ได้
ตรัสรู้ คุศักก็สีทึบ มีพระบารมีด้วย
ทานบารมีและสำคัญยิ่งทั้งๆที่เป็นเวลาที่
พระยามารมาผจญพระองค์ตอนโพล้เพล้ ดัง
เช่นปรากฏบทมารผจญที่ได้พบบ่อย ๆ ใน

^{๒๐} อาจารย์สันติ เล็กสุขุม และอาจารย์กมล ฉายาวัฒนะ มีความเห็นว่าภาพเขียนที่ในพระ
อุโบสถวัดช่องนนทรี แขวงช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพ ฯ ควรกำหนดอายุอยู่ในราวรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์ (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ดู จิตรกรรมสมัยอยุธยา เจริญวิทย์การพิมพ์ ๒๕๒๔ หน้า ๕๔.

^{๒๑} ตำหนักพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นอาคารสองชั้นชั้นล่าง
เจาะเป็นช่องหน้าต่างรูปคล้ายกลีบบัว และรอบอาคารชั้นบนเจาะช่องหน้าต่างรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตำหนักหลังนี้
สมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๕) คงจะโปรดให้สร้างถวายสมเด็จพระพุทโธศาจารย์ผู้เป็นอาจารย์
ของพระองค์ในรัชกาลนั่นเอง

พระอุโบสถและพระวิหารต่างๆ ที่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมากเช่น พระอารามที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ดังนี้

ในพระวิหารทิศตะวันออกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ ผนังเขียนจิตรกรรมฝาผนังบทमारผจญ เพื่อให้เรื่องเข้ากันกับพระนามของพระประธานในพระวิหารทิศนี้ด้วย ซึ่งในหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ของกรมศิลปากร กล่าวถึงจารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนฯ ครั้นรัชกาลที่ ๑ ประมาณ ๑-๒ ปีหลังจาก พ.ศ. ๒๓๓๑ ซึ่งจารึกไว้ว่า “ครั้น ณ วันพฤหัสบดีเดือนสิบสองแรมสิบเบ็ดค่ำปีฉลูนักษัตรเบญจศก ให้จับการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ พระพุทธรูปวัดเขารัตน เมืองสุวรรณโลกหล่อด้วยนากน้ำหนักสามศอกคืบ หาพระกรรมได้ เชิญลงมาบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วยนากเสร็จแล้วประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระวิหารทิศตะวันออก บรรจุพระบรมธาตุถวายพระนามว่าพระเจ้า

ตรัสในคองไม้พระมหาโพธิ์ มีต้นพระมหาโพธิ์ด้วย แลผนังนั้นเขียนเรื่องมารผจญ”^{๒๒} ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างพระประธานกับจิตรกรรมฝาผนัง (ปัจจุบันไม่มีรูปจิตรกรรมฝาผนังแล้ว) นับว่าเป็นรูปจิตรกรรมฝาผนังบทมารผจญที่เก่ามากในสมัยรัชกาลที่ ๑ และบนผนังมุขหลังที่พระวิหารทิศใต้ของพระอุโบสถในวัดนี้เขียนรูปมารผจญในภิกขาพาหุ โดยช่างในสมัยรัชกาลที่ ๓ (ปัจจุบันไม่มีรูปจิตรกรรมฝาผนังแล้วเช่นกัน)

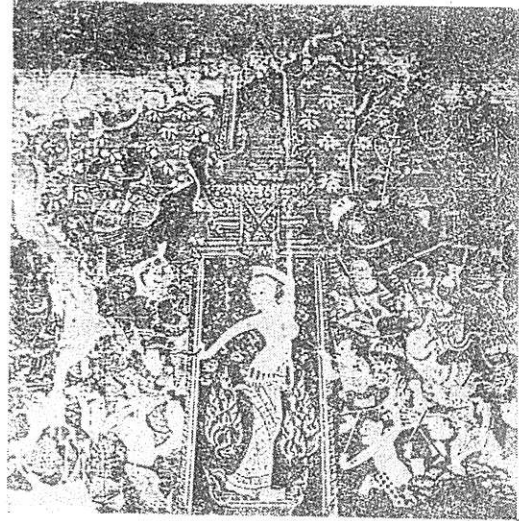
นอกจากนี้ยังมีการเขียนจิตรกรรมฝาผนังบทมารผจญ ณ สถานที่ต่างๆ อีกมาก ได้แก่ สมัยรัชกาลที่ ๑ เขียนที่ผนังระหว่างหน้าต่างด้านซ้ายของพระพุทธรูปสี่องค์ทั้งช่วงในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร เขียนที่ผนังด้านหน้าพระประธานระดับเหนือประตูในพระอุโบสถวัดคงคาราม ตำบลคลองตากคต อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี รูปเขียนนี้มีอายุไม่ก่อนรัชกาลที่ ๓^{๒๓} (รูปที่ ๔) เขียนที่ผนังด้านหน้าพระประธาน ซึ่งเป็นผนังด้านทิศตะวันออก

^{๒๒} ศิลปากร, กรม. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนฯ ครั้นรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพฯ: ศิวพร, ๒๕๑๑, หน้า ๑, หน้า ๔.

^{๒๓} ศิลปากร, กรม. งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง ราชงานการสำรวจจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดราชบุรี ชุดที่ ๒, หน้า ๑๓-๑๔.

ออกกระดืบเหนือประตูในพระอุโบสถวัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ รูปเดิมเขียน
ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ได้
โปรดให้เขียนซ่อมใหม่โดยให้คงเรื่องมารผจญ
ซึ่งเป็นของเดิมไว้^{๒๔} เขียนที่ผนังด้านหน้า
พระประธานระดืบเหนือประตูในพระอุโบสถ
วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ
ซึ่งเขียนขึ้นในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษ
ที่ ๒๔^{๒๕} เขียนที่ผนังด้านหน้าพระประธาน
ระดืบเหนือประตูในพระอุโบสถวัดสุทัศน์เทพ
วรารามราชวรมหาวิหาร แขวงวัดราชบพิธ
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ซึ่งสันนิษฐานว่า
เขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๓^{๒๖} และเขียนที่ผนัง
ด้านหน้าพระประธานระดืบเหนือประตู ใน
พระอุโบสถวัดมณีมาวาส ตำบลบ่อยาย
อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ในสมัยรัชกาลที่ ๔

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังศิลปะลานนา
บถมารผจญในภูมิภาคเหล่านั้นพบว่าเขียนไว้
ในพระวิหารเช่นกันแต่ไม่นิยมมาก ดังเช่น

๔ จิตรกรรมฝาผนังบถมารผจญ สมัยรัชกาลที่ ๓
ผนังด้านหน้าพระประธานภายในพระอุโบสถ วัดคงคา
รามตำบลคลองตาคน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

บถมารผจญในจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร
วัดบวรกรกหลวง อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่ ซึ่งแทรกไว้ในพระพุทธรูปประวัติ
ที่เริ่มเรื่องตั้งแต่พระพุทธรูปประสูติ และ
จบเรื่องแค่บถมารผจญเท่านั้น เป็นศิลปะ
ลานนาตอนปลาย ฝีมือช่างไทยใหญ่ ต้น
พุทธศตวรรษที่ ๒๕^{๒๗} และบถมารผจญใน

๒๔ ธนิต อยู่โพธิ์. อ้างแล้ว, เชียงธรรมที่ ๑๘ หน้า ๖๗.

๒๕ สุภัทรดิศ ดิศกุล, วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย ทรงแปลจาก The Origin and Evolution of the Thai Murals ของศาสตราจารย์ ศิลป พีระศรี กรมศิลปากร ๒๕๐๒, หน้า ๒๕.

๒๖ อ้างแล้ว, เชียงธรรมที่ ๑๘ หน้า ๖๐.

๒๗ สน สีมารัง, โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังลานนา เล่ม ๒ สมุดภาพ กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนา
การพิมพ์ ๒๕๒๖, หน้า ๕๗.

พระวิหารวัดป่าแดด อำเภอแม่แจ่ม จังหวัด
เชียงใหม่ เขียนแทรกไว้ในพระพุทธรูปประวัติ
เป็นศิลปะลานนาตอนปลายฝีมือช่างไทย
ใหญ่ เขียน พ.ศ. ๒๔๓๑^{๒๘}

มีข้อสังเกตว่าจิตรกรรมฝาผนังศิลปะ
ลานนานิยมเขียนรูปวรรณคดีทางพุทธศาสนา
เป็นเรื่องชาดกเช่น ปญญาสชาดก (ชาดก ๕๐
เรื่อง) มากกว่า นอกจากนั้นบท “มารผจญ”
ใน “ฎีกาพาหุ” ยังทำเป็นปูนปั้นเขียนสี
ประดับหน้าบันของพระอุโบสถ วัดกอกไผ่
ตำบลบางหลวงโคก อำเภอบางบาล จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา วัดนี้จะสร้างแต่ในสมัยใด
ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน โบราณวัตถุสถาน
ในวัดจัดอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๒๙}

ข้อความที่ปรากฏในพระกัมภีร์ทาง
พระพุทธศาสนา คือ “พระปฐมสมโพธิกถา
ฉบับภาษาบาลีนั้น”^{๓๐} ช่างเขียนได้นำพระ
กัมภีร์ไปถ่ายทอดเป็นรูปมารผจญที่มีองค์
ประกอบภาพขนาดใหญ่มากบนฝาผนัง เขียน
เป็นรูปพระพุทธรูปองค์ทรงนั่งปางมารวิชัยหรือ
ปางสมาธิ (ซึ่งมีน้อยในสมัยรัตนโกสินทร์
เช่น มีบทมารผจญในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และบท
มารผจญของวัดคูสิดาราม เขตบางกอกน้อย
กรุงเทพ ฯ เขียนเป็นรูปพระพุทธรูปองค์นั่งปาง
สมาธิ) บนรัตนบัลลังก์ซึ่งอยู่ที่โคนต้นอัสสต
พฤกษ์ (ต้นมหาโพธิ์) ข้างล่างของรัตน
บัลลังก์ เป็นรูปแม่พระธรณีชื่อนางวสุนธรา
อุบัติขึ้นมาจากน้ำในมวยผม แม่พระธรณี

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

^{๒๙} ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี. งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง รายงานการสำรวจจิตรกรรม
ฝาผนัง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เล่มที่ ๔ หน้า ๑๑, ๒๔.

^{๓๐} กัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ประเทศในแหลมอินโดจีนและลังกา รู้จักกัมภีร์นี้มาตั้งแต่ราวพุทธ
ศตวรรษที่ ๙-๑๐ ต่อมาได้แพร่หลายจากลังกา และนิยมนำมาใช้เป็นเรื่องราวในจิตรกรรมหรือปฏิมากรรมในพม่า
เขมร และไทย ศาสตราจารย์ฮอร์ช เซเดส์ (Gorge Coedès) ได้ตั้งข้อสังเกตว่ากัมภีร์พระปฐมสมโพธิ ใน
ประเทศไทยอาจแต่งขึ้นในสมัยพระยาโลไท พุทธศตวรรษที่ ๑๕ หรืออาจแต่งที่เมืองเชียงใหม่ในพุทธศตวรรษ
ที่ ๒๑ หรือในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ได้ ดู ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “ตำนานปฐมสมโพธิกถา”
วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑๐ เดือนธันวาคม, ๒๕๑๒, หน้า ๕.

เขียนเป็นรูปยืนหรือนั่งชันเข่าข้างขวาหรือข้างซ้ายหรือนั่งคุกเข่า (รูปแม่พระธรณียืนในสมัยอยุธยา เช่นวัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี (ในวิหารด้านทิศเหนือ) รูปแม่พระธรณียืนในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ วัดทองธรรมชาติ อำเภอกลองสถาน กรุงเทพฯ วัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี (ในพระอุโบสถ) รูปแม่พระธรณีนั่งชันเข่าข้างขวาหรือข้างซ้าย ในสมัยอยุธยาเช่นวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี แต่มีข้อสังเกตว่าแม่พระธรณีที่วัดนี้ นั่งชันเข่าข้างขวาซึ่งกลับคานกับวัดอื่นในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่มักเขียนรูปแม่พระธรณีนั่งชันเข่าข้างซ้าย เช่น วัดราชสิทธิาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ วัดชมพูเวก จังหวัดนนทบุรี (ในพระอุโบสถ) รูปแม่พระธรณีนั่งคุกเข่าในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น วัดกุสิดาราม กรุงเทพฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยอยุธยานั้น ส่วนใหญ่รูปแม่พระธรณีจะยืนยืดอกเข่าตรงทั้ง ๒ ข้าง ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น โดยส่วนมากรูปแม่พระธรณีจะยืนทั้ง น้าหนักตัว

ลงมาบนขาข้างขวาโดยยืนงอเข่าข้างหนึ่งหรือยืนงอเข่าทั้งสองข้าง แต่ก็มีบางรูปที่ยืนยืดอกเข่าตรงแบบสมัยอยุธยา (เช่นวัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ)

รูปกองทัพของพระยามารและพลเสนามารซึ่งจำแลงกายและพักตร์ให้มีพรรณต่าง ๆ กัน และพร้อมกับมีศาสตราวุธนานาชนิดเขียนไว้คานซ้ายของพระพุทธรองค์ รูปพระยามารมักเขียนเป็นยักษ์ซึ่งมีแขนเป็นจำนวนมากถือศาสตราวุธ เช่น ดาบ หอก ธนู ศร ฯลฯ และทรงช้างคิริเมฆสี น้าหน้าห่มมารเสนานานาถึงขอบเข่าจักรวาลซึ่งเขียนเป็นรูปสัตว์จตุบาททวิบาทต่างชาติต่างพรรณ พลมารบางจำพวกมีกายท่อนบนเป็น สัตว์ร้ายต่าง ๆ เช่น นาค ครุฑและมีกายท่อนต่ำเป็นมนุษย์ บางเหล่าจำแลงกายเป็นมนุษย์ซึ่งหน้าเสนามารบางมารเป็นหน้าคนต่างชาติต่างภาษา เช่น หน้าชาวตะวันตก ญี่ปุ่น เปอร์เซีย จีน จาม ฯลฯ ซึ่งมีรูปแบบทรงผมและเครื่องแต่งกายประจำชาติของตน พลมารบางพวกเขียนเป็นหน้ายักษ์และหน้าหนุมาน บางมารเขียนเป็นลิง เสนามารเหล่านี้ถืออาวุธร้ายนานาชนิด มารบางมารขี่สัตว์ร้ายและสัตว์หิมพานต์ รูปกองทัพของพระยามารและพลเสนามารจึงประกอบไปด้วยสัตว์หลายสปีดอย่างสวยงาม

ก้านขวามือของพระพุทธรองค์เขียนเป็นรูปกองทัพของพระยามารและพลมารลอยน้ำไปจนถึงมหาสมุทร อันเป็นน้ำที่หลังไหลออกจากมวยผมของนางพสุนธรี ซึ่งเป็นน้ำทักษิโณทกที่พระพุทธรองค์เคยหลังลงในการบริจาทานด้วยประการต่าง ๆ แต่ในอดีตชาติของพระองค์แล้วตกข่มอยู่ในมวยผมของแม่พระธรณี ส่วนพระยามารที่ขี่ช้างคิริเมฆและมီးแขนจำนวนมากนั้น ช่างเขียนให้มีมือถือดอกบัวตูมและบัวบานเป็นพระพุทธรูปบูชาแก่พระพุทธรองค์ (มีวัดที่แปลกออกไปคือรูปจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เขียนกลับด้านกันเป็นกองทัพมารยกมาทางบ้านขวาของพระพุทธรองค์ กองทัพมารลอยน้ำทางบ้านซ้าย)

ก้านบนสุดของรูปบนนิยมเขียนเป็นเส้นหยักคือ เส้นสินเทา หรือเขียนเป็นเมฆไหลซึ่งพบน้อย (เช่นที่วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรีในสมัยรัชกาลที่ ๓) เส้นสินเทาเปรียบเหมือนเป็นขอบเขาจักรวาล เหนือเส้นสินเทาหรือเมฆเขียนรูปเทวดาพากันหาหน้ภยของพลมารไปอยู่ที่ขอบเขาจักรวาล หรือเขียนเป็นเทวดาพากันอวยชัยให้พระพุทธรองค์ได้ชัยชนะแก่มารด้วยใจอันโสมนัส หรือเขียนเป็นเทวดาพากันประโคมดนตรีอยู่ล้อม

หรือเขียนเป็นเหล่าเทวดาถวายอัญชลีและกล่าวสรรเสริญพระคุณของพระพุทธรองค์ด้วยพระคาถา (ในสมัยอยุธยาจะใช้พื้นหลังของรูปเทวดาเป็นสีหม่นและบางครั้งเขียนเป็นดอกไม้ทิพย์โปรยลงบนพื้นนี้ ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์จะใช้พื้นหลังของรูปเป็นสีหม่น คล้ายว่าเพื่อบอกว่าเวลาที่มารมาผจญนั้นเป็นเวลาโพล้เพล้ก่อนที่พระอาทิตย์จะลับขอบฟ้า)

บทมารผจญนี้ พระยามารบันดาลให้เกิดความมืดมน แต่พื้นหลังของรูปตอนมารกำลังมาผจญนี้ในสมัยอยุธยาเป็นสีดินแดง และในสมัยรัตนโกสินทร์ใช้สีแดงชาดที่เจิดจ้าเปรียบเป็นสีแสงสว่าง ของดวงอาทิตย์มาบล้างความมืดมนนั้นให้หายไป

บนพื้นหลังสีแดงนั้นเขียนเป็นรูปดอกไม้ทิพย์ (ดอกมณฑาทิพย์) โปรยลงมาสู่การบูชาพระพุทธรองค์ ซึ่งที่จริงเป็นคัสตราวุธต่าง ๆ ที่พระยามารบันดาลไปในอากาศเพื่อทำให้พระพุทธรองค์กลัวแล้วหนีไป แต่พอมาถึงพระพุทธรองค์กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์ (เช่น รูปมารผจญที่น่าสนใจที่วัดทองธรรมชาติ กรุงเทพฯ) ฝีมือช่างเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ เขียนคัสตราวุธเป็นหางลูกศร ก้านใกล้พระยามารส่วนก้านที่ใกล้พระพุทธรองค์ช่างเขียนเป็นรูปหัวลูกศรห้อยตกลงมา

เป็นดอกไม้มัทพ์) คตินิยมการเขียนดอกไม้
มัทพ์นี้ (หลุดลอยลงมาจากต้นมณฑารพใน
เมืองสวรรค์) ในสมัยอยุธยาเขียนกัน
มากบนจิตรกรรมฝาผนังบริเวณพื้นที่หลังที่
เป็นสีแดง ของรูปเทพชุมนุม ฯลฯ สมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นรับคตินิยมนี้มาแต่นำมา
เขียนรูปดอกไม้มัทพ์บนพื้นหลังของสีแดงชาด
ของบทमारผจญเป็นส่วนใหญ่และเขียนบน
พื้นหลังสีแดงหรือสีเขียวอมฟ้าในตอนที่เกี่ยวข้อง
กับบนสวรรค์ หรือตอนเทวดามาประชุมกัน
เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะจิตรกรรม
ฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น วัดราชสิทธิ
ารามและวัดสุทัศน์าราม กรุงเทพฯ ฯ

ภาพจิตรกรรม “मारผจญ” ดังกล่าว
มาทั้งหมดข้างต้นล้วนสะท้อนเรื่องราวที่เป็น
ชัยชนะครั้งแรกของพระพุทธองค์ในบทพาหุที่
ว่า พระพุทธองค์ทรงชนะพระยามารและเสนา
มารในวันที่พระองค์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
คือ เมื่อทรงชนะมารแล้วก็ได้ทรงชนะกิเลสเป็น
พระพุทธเจ้าในคืนนั้นเอง แสดงให้เห็นถึง
ความยิ่งใหญ่ของพระองค์ว่าสามารถเอาชนะมาร
ได้ทั้งที่พระองค์ยังเป็นปุถุชนอยู่ ชัยชนะอัน
ยิ่งใหญ่ดังกล่าวจึงเป็นเนื้อหาสำคัญที่ประติมากร
และจิตรกรนิยมนำมาถ่ายทอดและสร้างสรรค์ใน
งานศิลปะ

ชัยชนะครั้งที่ ๒ เป็นตอนพระพุทธเจ้า
ทรงทราบอาพวกยักษ์มีประติมากรรมทั้งดงาม
คือ ประติมากรรมขนาดเล็กตอนพระพุทธเจ้า
ทรงทราบอาพวกยักษ์ สัมฤทธิ์ ซึ่งเป็นหนึ่งใน
๒๙ ภาพชุดปฐมสมโพธิ สร้างในสมัย
รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) และ
ประติมากรรมโลหะนูนสูง เรื่องทรงโปรด
อาพวกยักษ์ที่วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ เป็น
ภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งปางสมาธิบนฐาน
บัว มีอาพวกยักษ์นั่งถวายอภิวาสพระพุทธองค์

ทางด้านจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตน
โกสินทร์ เช่น เรื่องอาพวกยักษ์บนผนังมุข
หลังที่พระวิหารทิศใต้ของพระอุโบสถวัดพระ
เชตุพนวิมลมังคลาราม (ปัจจุบันไม่มี
รูปจิตรกรรมฝาผนังแล้ว) และในพระที่นั่ง
พุทธโรตวรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร เขียนบนผนังระหว่างหน้าต่าง
ด้านขวาของพระพุทธสิหิงค์ เขียนเป็น
รูปพระพุทธองค์ประทับนั่งปางสมาธิบน
บัลลังก์ใต้ต้นไทรของอาพวกยักษ์ ด้าน
ข้างของพระพุทธองค์เขียนรูปอาพวกยักษ์นั่ง
ถวายอภิวาสพระพุทธองค์หลังจากได้ฟัง
ธรรมะของพระพุทธองค์แล้ว โดยมีเหล่า
ยักษ์และเทวดานั่งถวายอภิวาสพระพุทธองค์
เช่นกัน

ชัยชนะครั้งที่ ๓ เป็นตอนพระพุทธเจ้าทรงชนะช้างนาฬาคีรี ซึ่งปรากฏในภาพปูนปั้นมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ บนผนังมณฑปด้านทิศเหนือวัดตระพังทองกลาง อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย และประติมากรรมขนาดเล็กภาพพระพุทธองค์ทรงทรมานช้างนาฬาคีรีตะกั่วปิดทอง ศิลปะสมัยอยุธยา กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ค้นพบในวัดพระศรีสรรเพชญ์ อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และประติมากรรมโลหะ นูนสูง เรื่องทรงชนะช้างนาฬาคีรี ที่วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ เป็นภาพพระพุทธองค์ประทับยืนบนฐานบัว ทรงแผ่พระเมตตาให้กับช้างนาฬาคีรี ซึ่งยืนลงดวงอยู่ด้านข้าง (รูปที่ ๕) และปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ดังเช่น ในกรุภายในของพระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บนผนังด้านทิศตะวันตกกรุล่าง เขียนรูปชัยชนะของพระพุทธเจ้าที่มีต่อช้างนาฬาคีรี^{๓๑} เขียนเป็นรูปพระพุทธองค์ประทับยืนแผ่พระเมตตาให้กับช้างนาฬาคีรีซึ่งยืนย่อขา ลงดวงลงตรงหน้าพระพุทธองค์

๕ ประติมากรรมบททรมานช้างนาฬาคีรี พบที่ศาลาการเปรียญวัดทองนพคุณ คงสร้างในสมัยต้นรัชกาลที่ ๖ โลหะ นูนสูง ปิดทอง ระบายสี ขนาดกว้าง ๒๕.๓ ซม. สูง ๓๘.๑ ซม. ศาลาการเปรียญวัดทองนพคุณ ตำบลคลองสาน อำเภอคลองสาน กรุงเทพฯ ฯ

โดยใช้สีค้ำขาวแดงเหลือง รูปเขียนนี้ควรเขียนขึ้นในตอนการก่อสร้างองค์พระปรางค์ใหญ่ วัดราชบูรณะ ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) พ.ศ. ๑๙๖๗ สมัยอยุธยา^{๓๒}

^{๓๑} สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒน์ จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา กรุงเทพฯ ฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔, หน้า ๔๕.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๓.

นอกจากนี้ รูปปางทรมานช้างนาฬาคีรี
 นี้ยังพบในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม
 จังหวัดเพชรบุรี ผนังขวามือของพระประธาน
 (ด้านทิศใต้) มีอยู่รูปหนึ่งเขียนเป็นรูปชายชนะ
 ของพระพุทธเจ้าที่มีต่อช้างนาฬาคีรีหรือปาง
 ทรมานช้างธนปาลหัตถิ (ปัญจมี ธนปาลญ) ^{๓๑}
 เขียนเป็นรูปพระพุทธองค์ประทับยืนบนฐาน
 บัว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ ทอด
 พระกรขวาโดยมีพระอานนทเถระซึ่งเป็นพระ
 สาวกยืนอยู่กลางระหว่างพระพุทธองค์กับช้าง
 นาฬาคีรี เพื่อขวางหน้าไม่ให้ช้างนาฬาคีรี
 เข้ามาทำร้ายพระพุทธองค์ ทางขวาของรูปมี
 ช้างนาฬาคีรียืนลงดวงลงและย่อขาหน้า เนื่อง
 จากพระพุทธองค์ทรงปราบช้างได้ด้วยวิธีแผ่
 พระเมตตา ในรูปนี้เขียนเป็นชาวต่างชาติไว้
 ทางด้านล่างสุดของรูป สะท้อนให้เห็นความ
 กิตของช่างเขียนที่มีต่อชาวต่างชาติในสมัยนั้น
 สาเหตุที่เรียกช้างนาฬาคีรีว่าช้างธนปาลหัตถิ
 เพราะในอรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายความ
 พระไตรปิฎกทรงลงมา เล่าโดยสรุปว่า

“ชนทั้งหลายได้เห็นพระพุทธานุภาพ
 ของพระพุทธเจ้าที่ทรงชนะช้างนาฬาคีรีก็เกิด

ความยินดี พากันไปรอยคอกไม้และของหอม
 ออกทำการบูชา บางคนก็เปลื้องเครื่องประดับ
 และผ้าออกบูชา เครื่องบูชานั้นสูงเท่า
 ตัวช้างนาฬาคีรี และนับแต่นั้นนั้นเป็นต้นมา
 ช้างนั้นก็ชื่อว่า “ช้างธนปาล” ในพระที่นั่ง
 พุทโธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
 พระนคร สมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นรูปที่เขียน
 แทกรัวไว้ในเรื่องพระพุทธประวัติ ผนัง
 ระหว่างหน้าต่างด้านขวาของพระพุทธสิหิงค์
 เขียนบทชนะช้างชื่อนาฬาคีรี พระพุทธองค์
 ประทับยืนบนฐานบัว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้น
 เสมอพระอุระ ทอดพระกรขวา โดยมีพระ
 อานนทเถระยืนอยู่เบื้องหน้าพระพุทธองค์
 เพื่อกันไม่ให้ช้างนาฬาคีรีเข้ามาใกล้ ทาง
 ขวามือของรูปเขียนเป็นช้างยืนลงดวงลงและ
 ย่อขาหน้าเช่นกัน

ในพระอุโบสถวัดประตูลำ ตำบล
 ร้วใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี
 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าวัดสร้างสมัยใด แต่
 จิตรกรรมอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ราวสมัย
 รัชกาลที่ ๓ และต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ (เขียน
 ช่อมเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๔)^{๓๒} ผนัง

^{๓๑} ดูรายละเอียด เกียรติศักดิ์ ชานนารถ “จิตรกรรมฝาผนังวัดประตูลำ” เมืองโบราณ ๕ : ๓
 (กุมภาพันธ์-มีนาคม, ๒๕๒๒) : ๖ และ วรรณภาณ สงขลา “จิตรกรรมฝาผนังจังหวัดสุพรรณบุรี” ใน เอกสาร
 สัมมนาวิชาการเรื่อง “สุพรรณบุรี : ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม” กรุงเทพฯ ฯ : สถาบันไทย
 ศึกษา, ๒๕๓๐ หน้า ๑๕ .

ระหว่างหน้าต่างบ้านขวาของพระประธาน เขียนรูปพระเทวทัตปล่อยช้างนาฬาคีรีให้มาทำร้ายพระพุทธรองค์ โดยเขียนแทรกไว้ในเรื่องพระพุทธรูปประวัติ

หนึ่งรูปจิตรกรรมฝาผนังที่เล่าเรื่อง บทชนะช้างนาฬาคีรี อาจจะนิยมเขียนตามพระอุโบสถและพระวิหาร ฯลฯ ในภาคอื่นๆ ของประเทศไทยอีกมากก็ได้ ซึ่งจะต้องทำการศึกษาคือไป

สำหรับชัยชนะของพระพุทธรเจ้าที่มีต่อช้างนาฬาคีรี^{๓๔} หรือปางทรมารช้างธนบาลหัตถิ รายนละเอียดมีเล่าไว้ในพระไตรปิฎก^{๓๕} ซึ่งได้นำมาแสดงเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอารามได้อย่างวิจิตรงดงามมาก

ชัยชนะครั้งที่ ๔ คือชัยชนะที่มีต่อองค์คูลีมาลโจร องค์คูลีมาลเดิมชื่อ “อหิงสกะ”

เป็นศิษย์สำนักเมืองทักศิลา ถูกเพื่อนริษยา กล่าวโทษยุยงอาจารย์ จนอาจารย์เห็นตาม จึงแสวงให้ “อหิงสกะ” หลงกระทำผิด โดยให้เที่ยวฆ่าคนตัดนิ้วมือคนเอามาบูชาอาจารย์ จึงจะให้วิชา และด้วยเหตุนี้อหิงสกะจึงกลายเป็นโจร ตัดนิ้วจนร้อยเป็นมัลลย์เรียกกันทั่วไปว่าโจรองค์คูลีมาลและเมื่อโจรองค์คูลีมาลฆ่าคนเก็บนิ้วได้เก็ร้อยเก้าสิบเก้าแล้วยังขาดอีกคนเดียว จึงมาพบพระพุทธรองค์ ครั้นได้สดับพระธรรมเทศนาแล้วสำนึกความผิดของตนจึงขออุปสมบท ต่อมาเมื่อเป็นพระสงฆ์สาวกแห่งพระศาสดาแล้ว พระองค์สอนให้องค์คูลีมาลฝึกขุพิจาณาธรรมเฉพาะหน้าจนได้บรรลุอรหัตผล

๓๔ ชัยชนะครั้งที่ ๓ พบเป็นภาพและสลักหินบนแผ่นวงกลมที่พบในสิลปะอมราวตี (Amarāvati) ของประเทศอินเดีย สร้างเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๒ ดู Heinrich Zimmer The Art of Indian Asia its mythology and transformations Volume two : plates Bolleingen series xxxix PRINCETON UNIVERSITY PRESS 1968 รูปที่ ๘๖ b.

๓๕ ธรรมสังคณมุลฎีกา อธิบายเนื้อความและบทแปลแห่งพระคัมภีร์อุฎฐาสน์ โรงพิมพ์มณฑลภิรมย์โลก กรุงเทพฯ ๒๕๒๒ อธิบายในบทนิทานกล่าวไว้ว่า “คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นแรกได้แก่พระไตรปิฎก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้วเรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่ง เรียกว่า พระปริยัติสัทธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลกโดยจัดหมวดหมู่เรียกว่าพระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎกด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี พระสุตตันตปิฎกด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไป และพระอภิธรรมปิฎกด้วยธรรมะล้วนๆ หรือ ธรรมะที่สามัญ พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬิ หรือพระบาลี”

พบประติมากรรมที่เล่าเรื่องราวตั้ง
กล่าว^{๓๖} พบบนเสมาหินหรือศิมาหิน^{๓๖} ทาง
ภาคอีสานของประเทศไทยเป็นเสมาสมัย
ทวารวดี ปัจจุบันใบเสมา^{๓๖}อยู่ที่พิพิธภัณฑ
จังหวัดขอนแก่น อาจจะจำหลักเป็นตอน
ของคุลิมาลโจรถือดาบและโล่^{๓๖}เข้าทำร้ายพระ
พุทธเจ้า^{๓๖} ซึ่งแสดงเป็นภาพพระพุทธรองค์
ประทับยืน^{๓๖}ทริภังค์ และพบบนประติมากรรม
ภาพชุดพระพุทธรูปประวัติ นูนสูง ที่วัดทอง
นพคุณกรุงเทพ ฯ พระพุทธรูป^{๓๖}ประทับยืน
บนฐานบัว องค์คุลิมาลโจรถือดาบจะเข้าทำร้าย
พระพุทธรูป^{๓๖}

จิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์
มีคติการเขียนภาพชัยชนะที่มีต่อองค์คุลิมาลโจร
บ้างเช่น ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ
สถานแห่งชาติพระนคร เป็นรูปที่เขียนแทรก
ไว้ในเรื่องพระพุทธรูปประวัติ บนผนังระหว่าง
หน้าต่างด้านขวาของพระพุทธรูปสี่องค์ เขียน

เป็นรูปองค์คุลิมาลโจรสวมมลายูที่ร้อยด้วยนิ้ว
คนกำลังวิ่งขึ้นและถือดาบวิ่งไล่ตามมาทำ
ร้ายพระพุทธรเจ้าซึ่งเขียนเป็นรูปประทับยืน
บนฐานบัว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ
ทอพระกรขวา

ในวิหารวัดบวรนิเวศวิหาร อำเภอ
เมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยศิลปินนามนา
ตอนปลาย ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เขียนเรื่อง
นี้ไว้หนึ่งช่องผนังเต็มซึ่งอยู่ด้านหลังพระ
ธรรมาสันเทศน์ในวิหาร^{๓๗} แต่มีที่แปลก
คือรูปชัยชนะที่มีต่อองค์คุลิมาลโจร ในกฎีกาน
อดีตเจ้าอาวาส เป็นอาคารทรงไทยแฝดของ
วัดควนใน ตำบลควน อำเภอปะนาเระ
จังหวัดปัตตานี รูปทั้งหมดมี ๘ ตอนและมี
จารึกประกอบเรื่อง เป็นรูปเขียนสีฝุ่นบนไม้
กระดานคอสองในกฎีกา^{๓๘} คงเขียนขึ้นในสมัย
รัตนโกสินทร์ราวรัชกาลที่ ๓-๔^{๓๘}

๓๖ ดูรายละเอียด น.ณ. ปากน้ำ “ศิลปบนใบเสมา” กรุงเทพฯ ฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๒๔.

๓๗ ส.น. ส.มาตย์ “จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างล้านนาในฐานะเพชรน้ำหนึ่งของการจิตรกรรมฝาผนัง
ไทยที่ถูกลืม” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ๓ : ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๒๒) : ๔๗.

๓๘ ศิลปากร, กรม. กองโบราณคดี. งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง รายงานการสำรวจจิตรกรรม
ฝาผนัง จังหวัดปัตตานี ชะลา นราธิวาส ดำรงเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๒๓ หน้า ๔,๖,๗ “วัดควนใน เป็น
วัดที่คงมาหลายปีแล้ว แต่ไม่มีหลักฐานว่าสร้างแต่เมื่อไร มีประวัติว่าภิกษุ ช่อ ส. เดินทางไปกรุงเทพฯ ประมาณ
๑๐ ปี และได้เดินทางมาบ้านเดิมที่ปะนาเระแล้วได้มาเขียนภาพที่กฎีกา^{๓๘} เป็นจิตรกรรมช่างพื้นบ้านที่ได้เดิน
ทางเข้ามาศึกษาและเห็นงานช่างจิตรกรรมจากกรุงเทพฯ ฯ”

๓๘ อ้างแล้ว, เชิงอรรถที่ ๓๗ หน้า ๔๘.

ชัยชนะครั้งที่ ๕ เกี่ยวกับนางจิณฺจมาณวิกา กล่าวใส่ไคล้พระพุทธเจ้า และครั้งที่ ๖ ที่เกี่ยวกับเรื่องสัจจนิกธนั้น ปรากฏในทางคำคิดปกรณน้อยกว่าครั้งที่ ๑ ที่กล่าวมาแล้วมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่างไม่นิยมทำหรือ อาจจะเป็นเพราะสาเหตุใดก็ยังไม่ทราบได้ เท่าที่พบเห็น มีเพียงบางพุทธสถานที่สำคัญ ดังเช่น จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งเป็นรูปที่เขียนแทรกไว้ในพระพุทธรูปประวัติบนผนังระหว่างหน้าต่างด้านขวาของพระพุทธรูป และบนผนังมุขหลังที่พระวิหารทิศใต้ของพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ (ปัจจุบันไม่มีรูปจิตรกรรมฝาผนังแล้ว) พุทธสถานเหล่านี้เป็นพุทธสถานใหญ่ซึ่งรวมบทกวีภาพสูงไว้ได้มากกว่าพุทธสถานใดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สำหรับรูปชัยชนะครั้งที่ ๕ ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์นั้นเขียนเป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิบนธรรมาสน์ท่ามกลางพระสาวกและประชาชน ด้านล่างของรูปนั้นนางจิณฺจมาณวิกาขึ้นขึ้นใส่ร้ายพระพุทธองค์ว่าทำให้นางท้อง ที่ท้องของนางมีหนูซึ่งเป็นพระวิฆณุกรรมเทพบุตรแปลงมากัดเชือกที่ผูกก่อนไม่วัวที่ท้องของนางขาด ประชาชนต่างพากันขึ้นว่านางจิณฺจมาณวิกา

ชัยชนะครั้งที่ ๗ เป็นครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงมีชัยแก่นันทโปตีนนาคราช เรื่องราวในครั้งนี้ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ที่งดงามมากเช่น ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร โดยเขียนแทรกไว้ในเรื่องพระพุทธรูปประวัติบนผนังระหว่างหน้าต่างด้านขวาของพระพุทธรูป หิ้งค์เขียนเป็นภาพนันทโปตีนนาคราชปรากฏกายเป็นงูใหญ่ แผ่พังพานอยู่เหนือเขาพระสุเมรุเตรียมพร้อมจะทำอันตรายพระพุทธองค์ ขณะเมื่อเสด็จลงจากดาวดึงส์ซึ่งเขียนเป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืน พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ ทอดพระกรขวาอยู่กับพระพุทธรูปสาวกและรูปพระโมคคัลลานเถระซึ่งเนรมิตระคายเป็นครุฑเข้าต่อสู้กับพระยานาคจึงสามารถปราบพระยานาคลงได้ ชัยชนะครั้งที่ ๗ นี้ กล่าวถึงการบูชาพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าไว้ด้วย ซึ่งเรื่องชัยชนะครั้งที่ ๗ นี้ยังไม่พบที่มาในพระสูตร หากปรากฏพบในกวีภาพสูง

ชัยชนะครั้งที่ ๘ เกี่ยวกับเรื่อง “พกาพรหม” นั้น เท่าที่ผ่านมายังไม่ค่อยปรากฏออกมาเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง เพราะจิตรกรรมฝาผนังที่พบมีน้อยแห่งมาก แต่สำหรับประติมากรรมโลหะนูนสูง ซึ่งเล่า

เรื่อง “พกาพรหม” นั้น พบที่วัดทองนพคุณ
กรุงเทพฯ โดยแสดงเป็นภาพพระพุทธรองค์
ประทับนั่งปางสมาธิบนฐานบัว และ
พกาพรหมนั่งถวายอัญชลีพระพุทธรองค์ ภาพ
นี้พบเห็นอยู่เพียงแห่งเดียวที่วัดนี้เท่านั้น ถึง
อย่างไรก็ตามก็อาจจะมีที่วัดอื่นๆ อีกก็ได้ ซึ่งเรา
น่าจะต้องการการสำรวจกันทั่วกันต่อไป

การเขียนรูปจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง
ฎีกาพาหุ ๘ บท ประดับตกแต่งฝาผนังในมุข
หลังของพระวิหารทิศพระอุโบสถ (หลังทิศใต้)
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ ใน
สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และที่
ปรากฏในศิลปกรรมต่างๆ ดังได้กล่าวมาข้างต้น

แล้วนั้นช่างต้องการแสดงความศรัทธาเพื่ออุทิศ
ไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นประโยชน์ทาง
ความงามประดับสถานที่และเป็นการสร้างกุศล
บุญเสมือนเป็นการ สักการด้วยรูปภาพเล่าเรื่อง
“ฎีกาพาหุ” และที่สำคัญ ช่างมีจุดมุ่งหมายและ
คติความเชื่อคือ

เอตานิ พุทธชยมงคลภูฏา
โย วาจิโน ทินทิเน สรเต มทนุที
หิตวานเนกวิธานิ จุปทวานิ
โมกข์ สุข อธิกเมยฺย นโร สปัญญ.

กล่าวสรุปย่อว่าพุทธศาสนิกชนใดที่สวด
และระลึกถึงพระพุทธรูปมงคล ๘ คำนานี้ก็จะถึง
ซึ่งความหลุดพ้นหรือการสำเร็จพระนิพพานอัน
เป็นที่สุดแห่งความสุข

อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีที่ ๑๐ : ๒ (๒๕๓๑)

๒๐ บาท

๒๐ ปีคณะอักษรศาสตร์

บทบาทและอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในป็นังตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙
ประเพณีมีพระราชปจณา

รายงานวิจัย : เบรคชท์กับฝรั่งเศส

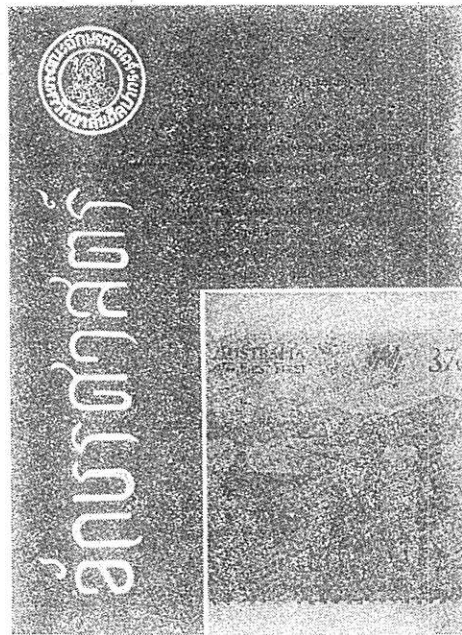
กับหลังรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

ตุ๊กตาทราย—กระจากเงาของสตรีอาหรับในทัศนะของตาฮาร์ เบน เจลลูน

ยุโรปตะวันออก : แนวคิดทางภูมิศาสตร์การเมืองและภูมิศาสตร์ภูมิภาค

ทัศนศิลป์บันทึก ๒๕๑๑-๒๕๓๑

แถมสุข นุ่มนนท์
ชลัทร พงศ์สุพัฒน์
มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์
เจตนา นาควัชร
ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล
อรพินท์ ชาตอุปมะ
มนุ วลัยะเพ็ชร
ดำรง วงศ์อุปราช

อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีที่ ๑๑ : ๑ (๒๕๓๑)

๒๐ บาท

ประวัติวรรณกรรมวิจารณ์เงินจากอดีตถึง ค.ศ. ๑๘๔๐

ออบริจิน : ชาวออสเตรเลียพวกแรกสมัยก่อนประวัติศาสตร์

จดหมายเหตุเล็กซานเทอร์ ฮามิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม

ศิลปะกับการสื่อสารทางสังคม : ความเป็นไปได้ในการวิจัยร่วมสาขา

ลักษณะเฉพาะของการอ่านทำนองเสนาะ (รายงานวิจัย)

ธอมัส เกรย์ผู้รื้อกรอมรณสูตรอันอ่อนหวาน

คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพกษัตริย์ : ภาพสะท้อนวรรณคดีอยุธยา

นามสกุลพระราชทาน : อัจฉริยลักษณ์แห่งองค์สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

ภูมิศาสตร์ในปัจจุบันและอนาคต

ภาพชีวิตพ่อใน 'เลอ แปร์กอร์โยต์' ของบัลซัค

การอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์ : ทศณะของเฮมเพลและโอเพนไฮม์

หวาง เทวินตัง

อนันต์ชัย เลาหะพันธุ์

สุพรรณิ กาญจนันธุ์

เจตนา นาควัชร

นันทา ขุนภักดี

ปรีชา ช่อปทุมมา

สุรีย์ ทวีอุดมทรัพย์

กนกทิมา วัฒนประเสริฐ

วิชัย ศรีคำ

อมรรัตน์ นิโครธานนท์

สุนัย กรองยุทธ

สั่งซื้อและสมัครสมาชิก (ปีละ ๔๐ บาท) ที่

นางสาวพนทิพา ศรีพันธุ์

สำนักงานเลขานุการคณะ

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นครปฐม ๗๓๐๐๐ (ป.ณ. สนามจันทร์)